



SOCIAL

# PARADIGM

AN INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

*Social Paradigm, 2022, 6 (2): 196-217*

## **Ahlakın İnşasına Anlam ve Değer Katan Otantik Bir Esma-i Hüsna: Er-Rahman**

**Nihat Demirkol<sup>1</sup>**

### **Özet**

*Ahlak, insanlık tarihi boyunca evrensel bir ilke olarak varlığını korumuştur. Birey ve toplum ahlak ilkeleri üzerine yaşamış ve medeniyetler manzumesine katkıda bulunmuşlardır. İnsanlığın gelişip değişmesi ile beraber ahlaki değerler de zaman zaman ihlal edilmiştir. Özellikle de teknolojinin ileri düzeyde geliştiği çağımızda ahlak merkezli bir toplumun inşası son derece zorlaşmıştır. Zira maddi ilerlemeler, insanları manevi değerlerden uzaklaştırmış ve insanlık salt maddi bakış ile evrendeki yerini belirlemiştir. Bu bağlamda modern dönemin Müslümanları olarak; aile, ekonomi, siyaset, çevre, medya ve diğer birçok alanda İslam ahlakını inşa etmemiz son derece önem arz etmektedir. İnşa edilecek olan ahlakın her alanda uygulanabilir ve kabul edilebilir olması için, ahlakın üzerine inşa edileceği ilkeler evrensel olmalıdır. Çünkü herkese hitap etmeyen bir ilke, uygulanmaktan ve kabul edilmekten de uzaktır. Allah'ın isimlerinden iki tanesi doğrudan O'nun zatına atfedilmiştir. Bunlar "Allah ve Rahman" isimleridir. Bundan dolayı ayette "De ki: İster Allah diyerek dua edin, ister Rahman" özellikle de Rahman isminin vurgulanması önemlidir. Dolayısıyla Allah'ın "er-Rahman" ismi hem evrensel hem de bütün insanlığın ihtiyaç duyduğu bir ilkedir. Zira salt maddi gelişmelerin insanlığın ruhuna ve aklına verdiği şiddet eğilimleri, dünyada bitmeyen savaşlar ve gıda krizleri insanların ve toplumların ahlakında merhametin eksik olduğunu göstermektedir. Bu noktada Rahman isminin "şefkat, merhamet eden ve acıyan" anlamında olması, ahlakın inşasına Rahman isminin anlam ve değer kattığını görmekteyiz. Çünkü merhamet ile yoğrulmayan ahlakın insanlar tarafından benimsenmesi mümkün değildir. Dolayısıyla ahlakın inşasında merhamet olmazsa ahlakın inşası eksik kalır. Rahman ismi ahlaki değerleri inşa etmekle beraber, onu benimseyenlerin de varlığa yaklaşımına rahmani bakış açısını vermektedir. Gerek besmelede ve gerekse Kur'an'ın diğer surelerinde Rahman ismi tüm insanlığı kuşatacak şekilde açıklanmıştır. Yani Rahman ismi sadece Müslümanları değil bütün insanlığın muhatap olduğu bir isimdir. Bu bağlamda Rahman ismi ahlakın inşasında Müslümanlar ile sınırlı değildir. Dolayısıyla Rahman ismi evrensel bir ahlakın inşası için önemli bir ilke olduğu kanaatindeyiz.*

**Anahtar Kelimeler:** Kur'an, Rahman, Ahlak, Toplum, Birey.

<sup>1</sup> Dr. Arş Gör. Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. [tefsir63urfa@hotmail.com](mailto:tefsir63urfa@hotmail.com),  
ORCID: 0000-0001-5929-8161

## **An Investigation on One of Esmâul Husna That Adds Meaning and Value to the Construction of Morality: Er-Rahman as An Authentic Name of Allah**

### **Abstract**

*Morality has existed as a universal principle throughout human history. The individual and society lived on moral principles and contributed to the civilizations. With the development and change of humanity, moral values have been violated from time to time. Especially in our age where technology is developing at an advanced level, the construction of a morality-centered society has become extremely difficult. Because material advances have distanced people from spiritual values and humanity has determined its place in the universe with a purely material view. In this context, as Muslims of the modern period; It is of utmost importance that we build Islamic morality in the family, economy, politics, environment, media and many other areas. In order for the morality to be built to be applicable and acceptable in all fields, the principles on which morality will be built must be universal. Because a principle that does not appeal to everyone is far from being applied and accepted. Two of Allah's names are directly attributed to Him. These are the names of "Allah and Rahman". For this reason, it is important to emphasize the name of Rahman in the verse, "Say: Whether you pray by saying Allah or Rahman." Therefore, Allah's name "ar-Rahman" is a principle that is both universal and needed by all humanity. The violent tendencies that material developments have inflicted on the soul and mind of humanity, the endless wars and food crises in the world show that compassion is lacking in the morality of people and societies. At this point, we see that the name Rahman means "compassion, merciful and pity" and that the name Rahman adds meaning and value to the construction of morality. Because it is not possible for people to adopt morality that is not kneaded with compassion. Therefore, if there is no mercy in the construction of morality, the construction of morality is incomplete. The name Rahman not only builds moral values, but also gives the Rahmani perspective to the approach of those who adopt it to existence. Both in the bismillah and in the other suras of the Qur'an, the name Rahman is explained in a way that encompasses all humanity. In other words, the name Rahman is a name addressed not only by Muslims, but also by all of humanity. In this context, the name Rahman is not limited to Muslims in the construction of morality. Therefore, we believe that the name Rahman is an important principle for the construction of a universal morality.*

**Keywords:** *Qu'ran, Rahman, Morality, Society, Individual.*

*Received/Makale Geliş Tarihi: 23.11.2022*

*Accepted/Makale Kabul Tarihi: 25.12.2022*

## Giriş

### 1. Ahlakın Evrenselliği

İnsanlığın varlık alanında faaliyet göstermeye başlaması ile birlikte ahlak olgusu ortaya çıkmıştır. İlahi emirler ile muhatap olan insan, Allah'ın emirlerine karşı gösterdiği tavrı, kendi ahlakının göstergesi olmuştur. Kavramsal olarak çatı konumunda olan ahlak terimi, “İnsan nefesine yerleşen bir melekedir.” şeklinde tarif edilmiştir. Ahlak terimi iyi ve kötü davranışları ifade etmek için de kullanılmaktadır. Zira bu durum literatürde genellikle husnü'l-huluk ve suu'l-huluk şeklinde ifade edilmektedir.(Cürcanî, 1983, 101; Çağrııcı, 1989, II, 1). Bütün toplumların inançlarında farklı ifade ve şekillerde yer alan ahlak olgusu, ilahi ifadeler ile sürekli vurgu yapılan bir alan olmuştur. Çünkü ilahi emirlerin gayesi ahlaki ilkelere dayanan bir toplum inşa etmektir. (İzzeti, 1984, 149; Fazlurrahman, 1987, 104) Bundan dolayı da toplumda vahyin müdahale ettiği ilk olgu ibadetler değil, ahlaktır. (Yılmaz, 2019, 102-103, 111-113). Evrensel ahlak olgusunun iki özelliği öne çıkmaktadır.

Birincisi: Ahlakın değişken olmayıp, ilkeleriyle stabil olmasıdır.

İkincisi ise insanların ahlaklı olması yönündeki davranışlarının hür iradeleriyle yapmalarıdır. (Faruki, 2017, 107; Kandemir, 1080, 24 vd.; Demirci, 2013, 99; Demirci, 2018, 216).

İnsanların makam ve mevkilerine göre sürekli değişkenlik arz eden bir ahlakın evrensel olması söz konusu olmadığı gibi, insanlara zorla dayatılan bir ahlakın ise öğretisi oluşturması mümkün değildir. Bundan

dolayı evrensel bir ahlak için bu iki kuralın ihlal edilmemesi gerekmektedir.

İnsanların ahlaki ilkelere olan yaklaşımları farklılık göstermektedir. Çünkü Allah, insanın nefesine fücuru ve takvayı kaynak yapmıştır. (Maturidî, 2005, X, 542-543; Razî, 1999, XXXI, 177). Bu da insanı iyi ahlak veya kötü ahlak şeklinde ifade ettiğimiz hasletlere yönlendirmektedir. Bu durum bütün insanlık için geçerlidir. Bundan dolayı Allah, Hz. Adem'den bugüne kadar insanlığa emrettiği ahlaki ilkelerde bir değişkenlik yapmamıştır. Bu konuda, tahrif edilmiş olsa da ortaya koyulan ilkeler bağlamında Tevrat ve İncil'deki bazı ahlaki ilkeleri örnek verebiliriz. Mesela Tevrat'ın "çıkış" bölümünün yirminci babı inançta ahlaklı olmanın şartı olarak "Karşımda başka ilahlar olmayacaktır" şeklindedir. Bu durum Kur'an'da İsrâ suresinin 23. ayetinde "*Rabbin kesin olarak şunları emretti: Sadece kendisine ibadet edin.*" şeklinde ifade edilmektedir. Muhtelif ayetlerde aynı durum vurgulanmakla birlikte, Tevrat'taki on emir diye ifade edilen ilahi buyrukların tamamını genel olarak Kur'an onaylamaktadır. (Tevrat: Çıkış, 20/3, 4, 7, 12, 13, 14, 15, 16, 17.; Kur'an: el-İsrâ 17/23, el-Hac 22/30, el-Bakara 2/224, en-Nisa 4/29, el-Maide 5/32, 38.) Benzer durum İncil'deki bazı ahlak öğretileri için de geçerlidir. Mesela İncil'de selim bir kalp ile ilgili şu ifade yer almaktadır: "Ne mutlu yüreği temiz olanlara, onlar Allah'ı göreceklerdir." (İncil: Matta, 5/8.) Benzer ifade Kur'an'da ise şu şekildedir: "*Ancak selim bir kalp ile gelen kimse müstesnadır.*" (eş-Şu'ara 26/89.) Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Abdullah Draz'ın bu konudaki tespiti ise şöyledir: "Kitab-ı Mukaddes'te geçtiği şekliyle Hz.

Musa ve Hz. İsa tarafından tebliğ edilmiş olan ahlaki kaidelere bir göz atacak olursak, hepsinin de Kur'an'ı Kerim'de ufak üslup farkı dışında, aynen zikredildiğini görürüz. Ancak, gerek Hz. Musa'nın 'On Emir'inde, gerekse Hz. İsa'nın 'Dağdaki Vaaz'ında olduğu gibi, bu kaideler Kur'an-ı Kerim'de bir bütün olarak verilmemiş, fakat Mekki ve Medeni surelerde, dağınık bir şekilde ve çok defa her biri bir durum hakkında hüküm olarak gelmiştir." (Draz, 1993, 70-71).

İlahi hitabın ahlaki öğretisi tevhid inancı ile kaimdir. Zira evrensel bir ahlakın inşası, ancak evrensel bir olguya dayanarak oluşturulabilir. Tevhid inancının evrenselliği düşünüldüğünde ise ahlak öğretisinin tevhid ile ilişkilendirilmesi mümkündür. (Kutub, 1992, IV, 2464). Ahlak kaide ve kurallarıyla bir bütünsellik içerisinde tevhid olgusundan uzaklaşırsa, pasif kurallar bütününe dönüşmekle beraber akılcılığını ve etkinliğini yitiren bir öğreti haline gelir. (Şeriati, 2005, 35-36). Çünkü tevhid ilkesinden uzaklaşan bir ahlak, cahiliye dönemi ahlakına dönüşür. Zira Kur'an ise dünyanın zevk ve sefasına dalıp her şeyi kişisel çıkarlar bağlamında ele alan cahiliye ahlakının yerine, bütün insanlığın ihtiyaç duyduğu merhamet, dürüstlük, güvenilirlik, samimiyet ve iyi niyet gibi erdemler ile ahlakı inşa etmiştir. (Zevzenî, ts., 82; Çağrıcı,1989, II,1 vd.) Zira İslam inancında ahlakın birinci kaynağı Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetidir. (İzzetbegovic, ts., 173). Bundan dolayı İslam toplumu tevhid inancı bağlamında ahlaki ilkeler üzerine bina edilmiştir. Bu bağlam da Kur'an'ın tebliğ, ( el-Maide 5/67; el-Ahzab 33/69; Yasin 36/17; eş-Şura 42/48.) tebyin, (en-Nahl 16/44, 64; İbrahim 14/4) tatbik,(el-Ahzab 33/21.) temsil, talim, tezkiye, tilavet ( el-Bakara 2/151; Cuma' 62/2.) ve teşri (el-

A'raf 7/17; et-Tevbe 9/29.) işlevlerine sahip olan Hz. Peygamberin yüce bir ahlaka sahip olduğuna şöyle vurgu yapılmıştır: **وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ** “Şüphesiz ki sen yüce bir ahlak üzerinesin.” (el-Kalem, 68/4). Ayrıca Hz. Aişe tarafından gelen rivayette ise Hz. Peygamber’in ahlakının Kur’an ahlakı olduğunun ifade edilmesi onun şahsında ifade edilen ahlakın Kur’an kaynaklı olarak inşa edildiğini göstermektedir. (Müslim, Salatu’l-Misafirin, 139; Maturidî, 2005, X, 136; Maverdi, ts., VI, 61).

Kur’an’ın oluşturduğu ahlakın evrensel olması onun ilkeleri ile yakından alakalıdır. Örneğin Mevdudî’nin (ö.1979) önerdiği tahkir ve tezyif yasaları, Hucurat suresinin 11. ayeti vb. ayetler bağlamında çıkarılması gerektiğini ifade etmektedir. (Mevdudî, 1991, 1657). Tahkir ve tezyif yasaları sadece Müslümanları ilgilendiren bir durum olmayıp bütün insanlığın onur ve haysiyeti içindir. Bu da bizleri ahlakın evrenselliğine götürmektedir. Aynı bağlamda genel olarak ifade edilen; birr, takva, hidayet, sırat-ı müstakim, sıdk, amel-i salih, maruf, ihsan, hayır ve istikamet gibi kavramlar evrensel ahlakın değerleri arasında sıralamak mümkündür. (el-Bakara 2/177; Ayrıca Bkz: Yılmaz, 2019, 36-37, 84-115; Ağırkaya, 2018, 75-110; el-Bakara 2/197; el-Maide 5/2; Soysaldı, 1996, 21-41; el-Kasas 28/56. el-Fatiha 1/5. et-Tevbe 9/119; el-Ahzab 33/35; el-Bakara 2/25, 82; en-Nisa 4/57; Âl-i İmran 3/103; et-Tevbe 9/71; Âl-i İmran 3/134; er-Rahman 55/60; el-Bakara 2/110; Âl-i İmran 3/115; el-En’am 6/152; el-Enfal 8/27).

Nihai olarak ahlak, evrensel bir özelliğe sahiptir. Bu da onun her kesimden insan için gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Evrensel ahlak inşa edilirken Kur’an’ın ortaya koyduğu evrensel ilkelerin dikkate alınması

son derece önem arz etmektedir. Bu bağlamda ahlak olgusu gibi evrensel olan merhamet erdemi de ahlakın inşasına anlam ve değer katmaktadır. Allah, merhametin kaynağıdır. Bu durum esma-i hüsnadan er-Rahman ile ifade edilmektedir. Şimdi er-Rahman esmasının ahlak inşasına kattığı anlam ve değeri incelemeye çalışacağız.

## 2. Esmâ-i Hüsnadan er-Rahman

### 2.1. Sözlük ve Terim Anlamı

er-Rahman ismi köken olarak الرَّحْمَةِ kelimesinden müştaktır. Rahmet ise sözlükte “acımak, merhamet etmek, bağışlamak, şefkat etmek” anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten türeyen رُحْمٌ ise yakınlığı ifade etmektedir. Bu durum şöyle ifade edilmiştir: مَا أَقْرَبَ رُحْمَ فُلَانٍ إِذَا كَانَ ذَا مَرْحَمَةٍ وَيَرْ “Falanca kişi iyilik ve merhamete ne kadar da yakındır.” (Ferahidî, 1985, III, 224; İbn Manzur, 1993, XII, 230-231) Kelimenin “yakınlık” anlamı ile “acımak merhamet etmek, bağışlamak şefkat etmek” anlamları beraber düşünüldüğünde ise kişinin yakın olduğu şeye merhamet ve şefkat edeceği anlamı öne çıkmaktadır. Bu durumda Allah’ın insana وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ “*Ve biz ona şah damarından daha yakınız*” (Kaf 50/16) ifadesi insanlığa rahmetin bir gereği olduğunu ifade etmek mümkündür. Rahmet hayra ulaşma iradesi olduğu gibi, kalbin ince olmasını da ifade etmektedir. (İbn Manzur, 1993, XII, 231) Kelime Allah’a izafe edildiğinde ise “sonsuz şefkat ve merhametiyle ihsanda bulunan” Rahman ismini almaktadır. Rahmet kelimesinden hem Rahim ismi hem de Rahman ismi türemektedir. Fakat Rahman ismi Allah’tan başkası için kullanılmamaktadır. Dolayısıyla rahmet kelimesinin Allah’a izafe edilen yönünün Rahman ismi ile yakın olurken, insanlara izafe edilen yönü ise

Rahim ismi ile yakın olmaktadır. (İsfehanî, ts. 196-197; Askerî, 1992, 251) Şunu da ifade etmek gerekir ki Rahim ismi de Allah'ındır. Fakat esma-i hüsnânın tamamı insanlarda tecelli etmediği gibi, tamamının da insanlar için kullanılması doğru değildir. Çünkü insanların şefkat ve merhamet duygularının, Allah'ın şefkat ve merhametine ulaşması mümkün değildir. Bu farklılık da isimlendirmeyi etkilemektedir. Bundan dolayı Rahman ve Rahim isimlerinin kullanımı şöyle ifade edilmiştir: **وَرَحْمَنٌ أَبْلَغُ مِنْ رَحِيمٍ، وَالرَّحِيمُ يُوصَفُ بِهِ غَيْرُ اللَّهِ تَعَالَى فَيُقَالُ رَجُلٌ رَحِيمٌ، وَلَا يُقَالُ رَحْمَنٌ** “Rahman, Rahimden daha geniştir. Rahim, Allah'tan başkası ile vasıflandırılabilir. Bundan dolayı ‘Adam rahimdir (şefkatli, merhametlidir).’ denilmiştir. Fakat ‘(Adam) rahman’dır.’ denilmemiştir.” (İbn Manzur, 1993, XII, 231) Dolayısıyla Rahman ismi Allah'a hastır. (Gazzalî, 1987, 63) Rahman ismi herkesi kuşatırken, Rahim isminin ise sadece Müslümanlara hastır. Bundan dolayı da Allah'ın dünya da Rahman, ahirette ise Rahim olduğu ifade edilmiştir. (Taberî, 2000, I, 130; Beydavî, 1998, I, 27 ) Çünkü Allah, ahirette Müslüman olmayanlara merhamet etmeyecektir.

Rahman kelimesinin Arapça fa'lan vezninden olduğu genel kabulün yanında İbranice kökenli olduğu da ifade edilmiştir. (Ezherî, 2001, V, 34; İbn Manzur, 1993, XVI, 12; Zebidî, 1965, XXXII, 233; Öner, 2002, 135-155) Sâmi kavimler ve Arapların eski dinleri tevhid inancının esasına dayandığı belirtilmektedir. Zira Araplar için göğün ilahı olarak belirtilen “zû semavî” ifadesi, bir olan Allah'a ibadet ettikleri ve bunun da Yemen kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Çünkü Yemen'de tek ilah inancı hakimdi. (Kelbî, 1995, 6) Zaten Araplar arasında tek ilah inancına sahip



olanlar, Kur'an tarafından Hanif olarak nitelendirilmişlerdir. (el-Hacc 22/1) Sonuç itibariyle Mekke halkı ile Rahman inancı gelişmiştir. Rahman ismi Arap şiirlerinde Allah'ın ismi olarak şöyle kullanılmıştır:

نَحْجُ لِلرَّحْمَانِ بَيْتًا عَجَبًا مَسْتَتْرًا مَضْبِيًّا مَحْجَبًا

“(Bu) güzel beyti Rahman için haccederiz. Bazen örtülü, bazen yarı açık olarak.” (Ca’fer, 1937, I, 212).

Müşriklerin Allah inancı vardı. Fakat Allah’a daha yakın olmak için putları şefaathçi yapıyorlardı. Kur’an onların bu durumunu şöyle ifade etmektedir. ... مَا تَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرَّبُوا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى... “...Biz onlara ancak bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz...” (Zümer 39/3). Bu gerekçeleri tevhid inancına aykırıdır. Bundan dolayı da Allah ibadetlerini kabul etmemiştir. (Maturidî, 2005, VIII, 653-655) Kâbe’yi tavaf eden Mekke halkı için Allah, Kâbe’nin rabbine ibadet etmelerini istemektedir. İslamiyet’ten önce de Kâbe’yi tavaf eden Mekkeliler Rahman ismine atıfta bulunarak şöyle telbiye getirdiklerini görmekteyiz.

لَبِيكَ اللَّهُمَّ لَبِيكَ أَنْتَ الرَّحْمَانُ أَنْتَ كَيْسَ عَيْلَانَ رَاجِلِيَا وَالرَّكْبَانَ

“Buyur Allah’ım buyur, sen Rahmân’sın. Sana geldi Kays ‘Aylân, kimi bineklerle kimi yürüyerek.” (Ca’fer, 1937, I, 213).

Şiirlerden anlaşılmaktadır ki Rahman ismi cahiliye döneminde bilinmekte ve kullanılmaktadır. “Cahiliye Dönemi Arap şiirinde Raḥman ismi onun ‘Aziz (saygın, değerli, kudretli) oluşu, keremi (cömertliği), insanlara rızık vermesi, çürümüş kemiklere hayat vererek onları yeniden diriltmesi, Ḥalîk (yaratıcı) ve Rab oluşuyla ilişkilendirilmiştir. Bu özellikler Cahiliye mensuplarının inanç dünyalarındaki Raḥman tasavvurunu kabaca ortaya koymaktadır.” (Döner&Özcan, 2022, 86-108). Fakat ayette Hz.

Peygamber'in muhataplarına Rahman'a secde edin teklifine karşı onların "Rahman da kimdir" demeleri (Furkan 25/60) zihinleri karıştırmaktadır. Bu ayet delil getirilerek cahiliye döneminde insanların Rahmanı tanımadıkları da ifade edilebilir. Müfessirler bu konuda Hz. Peygamber ile muhatap olan müşriklerin rahmanı bildikleri fakat tanımamazlıktan geldiklerini, Hz. Peygamber karşısında bunu bilinçli yaptıkları veya Hz. Peygamber'in rahmana yüklediği anlamı kabul etmedikleri şeklinde yorumlamışlardır. (Maverdî, ts., IV, 152-153; Zemahşerî, 1987, III, 289; Razî, 1999, XXIV, 477-479) Müşrikler Allah'ı bilmelerine rağmen ona ortaklar edinmişler ve Hz. Peygamber'in davetine icabet etmemişlerdir. Zira gökleri ve yeri yaratanın, yağmur yağdırıp ölü toprağa hayat verenin, putlara Allah'a yakınlaştırsınlar diye taptıklarını ifade etmeleri Allah'ı bildiklerine delil olduğu gibi, şiirlerinde rahmana atıf yapmaları da O'nu bildiklerini göstermektedir. (el-Ankebût 29/63, ez-Zümer 39/3.; el-Lokmân 31/25.) Nihai olarak cahiliye döneminde Rahman ismi bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Dolayısıyla "Allah" lafzına en yakın esma-i olarak kullanıldığını belirtmek mümkündür.

### **3. er-Rahman İsminin Kur'an'da Kullanımı**

Allah'ın zatına doğrudan izafe edilen iki isim bulunmaktadır. Bunlar Allah ve Rahman isimleridir. Rahman ismi Kur'an'da farklı türevlerle beraber toplamda 203 defa geçmektedir. Bu kullanımlarda doğrudan – besmele hariç- "Rahman" şeklinde 56 defa yer almaktadır. Rahman ismi Rahim ismi ile birlikte 6 ayette kullanılırken, diğer ayetlerde tek başına kullanılmıştır. 51 ayette ise doğrudan Allah'ın zatını ifade etmektedir. (Abdülhakî, 1996, 304-307). Rahman ismi besmele ve Fatıha suresinin

ikinci ayeti dışında hiçbir ayette ne Allah'ın ismine ne de başka isimlere sıfat olarak gelmemiştir. Rahman isminin geçtiği naslarda başka kelimeler ile izafet veya cer yönünden irtibatlı olmaması değişikliği kabul etmeyen fiil özelliği taşıdığını göstermektedir. (Topaloğlu, 2007, XXXVII, 415-417).

Rahman ismi pek çok ayette Allah'ın zatına izafe edilen bir isimdir. Zira bur durum naslarda Rahman isminin "Allah" ismine yakın kullanılması ile dikkat çekmektedir. Örneğin besmele veya bismelenin geçtiği ayette lafzullahtan sonra Rahman ismi gelmiştir. Müslümanlar ise dinin bir tavsiyesi olarak her işe besmele ile başlayarak Rahman ve Rahim isimlerinden yardım isterler ve her işe şefkat ve merhamet ile yaklaşmaktadırlar. (Beydâvî, 1998, I, 27; Kutub, 1992, I, 21-22). Diğer ayet ise şöyledir: *وَالْهَيْكُلُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ* "Sizin ilahınız tek bir ilahdır. Ondan başka ilah yoktur. O, Rahman ve Rahimdir." (el-Bakara 2/163). Araplar arasında birçok ilah bulunmaktaydı. İbadet edilen her mabud ilah olarak adlandırılırdı. Ayet ise Allah'ın bir tek ilah olduğu ve doğrudan zatının ibadet edilmeye layık olduğuna vurgu yapmaktadır. Allah'ın bir olması ise sayı veya şekil yönünden değil, zatının birliğini ifade etmektedir. Allah, ulûhiyeti karşısında insanların kalplerini rahatlatmak ve rahmetinin gazabını geçtiğini ifade etmek için zatının birliğini ifade ettikten sonra Rahman ismini kendine izafe ederek kullanmış olması mümkündür. (Maturidî, 2005,I, 609; Razî, 1999, IV, 145-152).

Hz. Peygamber secdede "Ya Rahman Ya Rahim" şeklinde dua edince, Müşrikler "O'nun tek bir ilah olduğunu söylüyor. Fakat iki isimle O'na

dua ediyor” deyince bunun üzerine ayetle bu durum şöyle açıklığa kavuşturulmuştur: “قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ” (De ki: İster ‘Allah’ deyin, ister ‘Rahmân’ deyin. Nasıl dua ederseniz edin, en güzel isimler O’nundur.” (el-İsra 17/110.) Müşrikler Allah ve Rahman isimlerini biliyorlardı. Hangisi ile O’na dua edeceklerini ifade etmeleri bilinçli yaptıkları bir durumdur. Allah ise onların bu itirazına karşılık önce Allah, sonrasında ise rahman ismini zatına has kılarak cevap vermiştir. (Taberî, 2000, XVII, 580.; Maverdî, ts., III, 281; Kurtubî, 1964, X, 342-343) Maturidî (ö. 333/945) rahman ismi hakkında şu ifadeler yer vermektedir. “Allah’ı şu iki ad ile anmaları konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Diğer adlarla Allah’tan başkasının adlandırılması caizdir. Hasan-ı Basri: ‘Yüce Allah’ın bu adı özellikle belirtilmesinin sebebi, halk nezdinde saygı gösterilen adlar olmalarıdır. Öyle ki, bu iki ada gösterilen saygı başka adlara gösterilmemiştir.’ Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: ‘Allah bu iki adı belirterek tahsiste bulunmuştur, çünkü bunlar dışındaki adlar, onun sıfatlarından türetilmiş adlardır. Fakat bu iki ad Allah’ın sıfatlarından alınmamıştır.’” (Maturidî, 2005, VII, 128-129).

Kur’an’da Rahman adında müstakil bir sure de bulunmaktadır. Bu surede Rahman ismi الرَّحْمَنُ “er-Rahman” şeklinde ilk ayette tek olarak yer almaktadır. Ondandır gelen ayet pasajlarında ise rahman ismi, onların faili olarak şöyle yer alır: “Kurân’ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı öğretti.” (er-Rahman 55/2-4).

Allah’ın rahmeti her şeyi kuşatmıştır. (el-A’raf 7/156) Gerek kozmolojik âlem, gerekse insanın fitratı rahmetin etkisi altındadır. Bu konuda Bakara suresinin 163-164 ayet pasajlarını referans verebiliriz. Zira ayette Allah’ın

bir olduğu ifade edildikten sonra, O'nun Rahman olduğuna değinilmiş ve devamında “*Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün ihtilafında, insanlara yarar verir şeylerde, denizde akıp giden gemilerde, Allah'ın yukarıdan bir su indirip de onunla yeri ölümünden sonra diriltmesinde ve hareket eden her canlıyı arzda yaymasında, rüzgarları çevirmesinde ve gök ile yer arasında emre âmâde olan bulutta aklını kullanan kimseler için elbette âyetler vardır.*” ifadeleri sekiz kozmolojik delil ile bütün kâinatın ve insan hayatının rahmet tecellisi ile deveran ettiğine vurgu yapılmaktadır. (Karaman, 2012, I, 248-250) Başka bir ayette ise havada uçan kuşların Rahman tarafından tutulduğuna vurgu yapılarak insanların imanının kuvvetlenmesine yardım etmektedir. (el-Mülk 67/19) Rahmanın tecellisi olan rahmet ise Kur'an'da “nimet, Kur'an, nübüvvet, İslam, imanda sebat ve hidayet, muhafaza, rızık, yağmur, af ve mağfiret, sevap ve cennet” olarak kullanılmıştır. (Sakarya, 2017, 5-13). Sonuç olarak Rahman ismi Allah'ın zatına izafe edilen iki otantik isimden biri olmuş ve geçmiş kavimlerde de en çok bilinen esma-i hüsnadan biri olma özelliğine sahip olduğunu görmekteyiz.

#### **4. Rahman İsminin Ahlakın İnşasına Anlam ve Değer Katması**

Ahlak, insanı değerler üzerinden eğitime tabi tutmaktadır. Ahlakın içerisindeki bu değerlerin muhtevası ise merhamet yüklüdür. Zira Allah, insan ve kâinat ilişkisi merhamet temelli bir iletişimdir. (Rahmetle İlgili Ayetler İçin Bkz.: el-Fatiha 1/3; el-En'am:6/12; el-A'raf 7/151, 156; Yusuf 12/61, 92; el-Enbiya 21/83; el-Mü'minun 23/109, 118; el-Mü'min 40/7; Geniş Bilgi İçin Bkz.: Nurbaki, 1983, 39-42). Allah, havada uçan kuşları tutmasını Rahman ismi ile ifade etmişti. Bütün ağırlıklarına ve

hızına rağmen havada dengeli bir şekilde Rahmanın rahmeti sayesinde durabilmektedirler. Havadaki kuşu bile rahmeti ile tutan, elbette bütün kâinata rahman ismi ile yaklaşacaktır. Çünkü rahmeti her şeyi kuşatmıştır. (Ebussuud Efendi, ts. IX, 8; Sabunî, 1997, III, 395). Rahman isminin rahmeti sayesinde hava da uçan kuşlar gibi, bu rahmetin bir yansıması olarak da insanların uçağa binerek uçmalarını örnek verebiliriz. Sebepler neticesinde uçak havalanır, fakat esasında onu havada tutanın rahman olduğunu ifade etmek mümkündür. Aynı ayet pasajı içerisinde Allah yine Rahman ismi ile inkâr eden insanları şöyle uyarmaktadır: **أَمَّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِنَّ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي غُرُورٍ** “Yoksa Rahman’a karşı size yardım edecek ordunuz mu var? Kâfirler ancak bir aldanış içindedir.” (el-Mülk 67/20) Ayette kâfirlerin aldanış içerisinde oldukları, dolayısıyla bir azap tehdidinden bahsedilmektedir. Kâfirlere gelecek olan azabı Rahman olan Allah dışında kimsenin engelleyemeyeceğine vurgu yapılmaktadır. (Kurtubî, 1964, XVIII, 218) Sonuç itibariyle kâfirler iman edip Rahmana sığınurlarsa, rahman ismi kâfirleri bile azaptan kurtarabilir. Çünkü Rahmanın dışında sığınılacak kimse onu azaptan kurtaramaz. Allah’ın kendi nefsine rahmeti yazması ve bu rahmetin insanda ve kâinata tecelli etmesi varlık arasındaki iletişimin merhamet temelli olduğunu göstermektedir. (el-Enfal 6/54) Mesela yağmur rahmet olduğu gibi, eşler arasındaki iletişim de rahmet olarak ifade edilmektedir. (er-Rum 30/21; eş-Şura, 42/28) Dolayısıyla Rahmandan gelen rahmet insan ve kâinata yansımaktadır. Zira Allah bütün mahlûkatın yaratıcısı ve muhatabıdır. Bundan dolayı Rahman isminin inşa ettiği ahlak aynı zamanda varlık ve âlem tasavvurunu göstermektedir.

Rahman ismi insanın ahlakını her yönden kuşatmıştır. Zira insan karakteri ile ilgili olarak Furkan suresindeki ayetler pasajı, insan ahlakını inşa eden ayetler manzumesidir. وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا “Rahmanın kulları o kimselerdir ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler. Ve cahiller kendilerine laf attığı zaman ‘selâm’ derler (geçerler).” (el-Furkan 25/63) Ayet pasajında, önce şükretmek isteyenler için kâinattan deliller getirilmiş, sonrasında ise “Rahmanın kulları” diye başlayarak ahlakın özellikleri ifade edilmiştir. Rahman ismi Allah’a hastır. Dolayısıyla bütün insanlar Rahmanın kuludurlar. Fakat burada özel bir övgü ile onların ahlakına vurgu yapmaktadır. Çünkü bu vasıf mahlukattaki en değerli sıfattır. (Maturidî, 2005, VIII, 40; Razî, 1999, XXIV, 480) Bunun ilk belirtisi ise kişinin mütevazı olmasıdır. Ayette yer alan هَوْنًا kelimesi ağır başlılık, vakar, sekinet, hilm olarak tefsir edilmiştir. (Taberî, 2000, XIX, 293; Maverdî, ts., IV, 154) Maturidî “hevn” kelimesi için “kimsenin ondan rahatsız olmaması, kimseye rahatsızlık vermemesi” olarak açıklamaktadır. (Maturidî, 2005, VIII, 40) Cahil kimseler ile muhatap olan “Rahmanın kulları” onlarla laf yarışına girmezler “selam” der geçerler. Daha sonra ise Rahmanın kullarının sahip oldukları ahlak ilkeleri وَالَّذِينَ “Onlar ki” ismi mevsul ile şu şekilde sıralanmıştır:

- “Onlar, geceyi Rablerine secde ederek ve kıyam durarak geçirirler.”
- “Onlar ki şöyle derler: Ya Rabbena, cehennem azabını bizden uzak kıl.”
- “Ve onlar harcadıklarında ne israf ederler, ne de cimrilik yaparlar.”

Ahlakın İnşasına Anlam ve Değer Katan Otantik Bir Esmâ-i Hüsna: Er-Rahman

- “*Ve onlar Allah ile beraber başka bir ilaha yalvarmazlar.*”
- “*Haklı bir gerekçe olmadan Allah'ın haram kıldığı cana kıymazlar.*”
- “*Ve zina etmezler.*”
- “*Ve onlar yalan yere şahitlik etmezler.*”
- “*Ve uygunsuz bir şeye rastladıkları zaman güzellikle geçip giderler.*”
- “*Onlar, kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığında, onlara karşı sağır ve kör davranmazlar.*”
- “*Ve şöyle derler: Ey Rabbimiz! Bize eşlerimizden ve nesillerimizden gözümüzü aydınlatacak kimseler ver. Ve bizi takva sahiplerine önder kıl.*” (el-Furkan 25/64-75.)

Furkan suresindeki bu ayetler manzumesi adeta Rahman isminin inşa ettiği ahlakın manifestosudur. İbadet, dua ve davranışın kâmil ahlaka dönüştüğü bu ayetler, Hz. Peygamberin **تَخَلَّفُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ** “Allah’ın ahlakı ile ahlaklanınız” (Gazzalî, ts., IV, 306) ifadesi birlikte düşünüldüğünde yukarıda ayetten iktibas ederek saydığımız özelliklere sahip olan insanların Rahmanın kulları unvanına sahip olduklarını ve Allah’ın ahlakı ile ahlaklandığını ifade edebiliriz. Allah, yarattıklarından hiçbir şeye benzemez. Hadiste ifade edilen Allah’ın ahlakı ile ahlaklanmak, O’nun Rahman isminden neşet eden değerler ile vasıflanmak olabilir. Dolayısıyla **تَخَلَّفُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ** demek, Gazzalî’nin ifadesi ile **والتخلق بأخلاق** **الربوبية** “Rububiyetin (rab) ahlakı ile ahlaklanınız” (Gazzalî, ts., IV, 306) veya **تَخَلَّفُوا بِأَخْلَاقِ الرَّحْمَنِ** “Rahmanın ahlakı ile ahlaklanınız” şeklinde anlaşılması mümkündür.



Müfessir Seyyid Kutub (ö. 1966) bu ayetler manzumesine şöyle bir yorum yapmaktadır: “Furkan Suresinin bu son bölümünde ‘Rahman'ın Kulları’ belirgin nitelikleriyle, kendilerine özgü tavırlar ile ön plana çıkıyorlar. Hidayet ve sapıklık, insanlığa hidayet mesajını taşıyan peygamberler arasındaki uzun savaşın sonunda insanlığın özetiymiş, bu uzun ve yorucu cihadın taze meyvesiymiş, bunca inkarcılıkla, bunca katılıkla ve yüz çevirmelerle karşılaşmalarına rağmen hidayet mesajını taşıyan dava erlerine yönelik güven verici bir teselliymiş gibi beliriyorlar. Geçen derste müşriklerin ‘Rahman’ ismini bilmezlikten gelmelerine; onu inkâr etmelerine değinilmişti. Buna karşılık Rahman'ın has kulları onu biliyorlar, tanıyorlar. Ona bağlanmayı, O'na kul olmayı hak ediyorlar. İşte onlar, ayırıcı nitelikleri ile, ruhları, davranışları ve hayat biçimleri ile yüce Allah'ın yeryüzünde kendilerine değer vermesini, kendilerini gözetip korumasını hak ediyorlar. Çünkü eğer aralarında Rahman'ın bu has kulları olmasa ve eğer bu kullar yakararak, dua ederek ona yönelmezlerse bütün insanlar, Allah katında bir değer ifade etmeyecek kadar önemsizleşirler.” (Kutub, 1992, V, 2577) Rahmanın kulları cahiller ile muhatap olduklarında onlara acıyarak ve şefkat ederek “selam” deyip geçmektedirler. Cahiller ile bu şekilde muhatap olan Rahmanın kulları, hayırlı ve akıllı kimseler ile de selamın ötesinde bir iletişimde olduklarını göstermektedir. Cahiller ile olan selamlaşma veda selamlaşmasıdır. Çünkü cahil ile muhatap olan Rahmanın kulları onlarla tartışmaya girmezler. Fakat hayır ehli ile olan selamlaşma ise vedalaşma değil, muhatap olma selamıdır. (Maturidî, 2005, V, 40; Razî, 1999, XXIV, 480) Bu kadar ahlaki özellikleri sayılan karakterin inşası rahman ismi ile

Ahlakın İnşasına Anlam ve Değer Katan Otantik Bir Esmâ-i Hüsnâ: Er-Rahman

gerçekleşmektedir. Zira عباد الله “Allah’ın kulları” veya başka bir esmâ-i hüsnâ değil, عِبَادُ الرَّحْمَنِ “Rahmanın kulları” şeklinde ifade etmesi hem Rahman isminin evrenselliğine hem de ahlakın Rahman ismi ile inşa edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla ahlak inşasını rahman ismi ile temellendirmeyen toplumlar varlık anlayışlarını ve değerler manzumesini oluşturmaları mümkün değildir.

## SONUÇ

Ahlak olgusu, insanlığın varoluşu ile beraber devam eden ilkeler bütünüdür. Bu olgu sürekli ilahi hitap ile müdahale edilmiş ve toplumların ahlaklı bir yaşam sürmesi için doktrinler inşa edilmiştir. İlahi kelimelerin tamamı her ne kadar Kur’an’dan öncekiler tahrif edilmiş olsa da vurguladıkları ahlaki ilkeler farklı üsluplarla hep aynı olmuştur. Bundan dolayı ahlak evrensel bir olgu olmuştur.

Ahlak olgusunun evrenselliği ilahi kaynağa dayanmasıdır. Zira tevhid ilkesinden uzaklaşan bir ahlak evrenselliğini oluşturması mümkün değildir. Tevhid olgusuna dayanan ahlak doktrinin doğrudan Allah’ın zatına izafe edilen iki isimden biri olan “er-Rahman” ismi ile inşa edildiğini tespit ettik. Kur’an’ın inşa ettiği ahlak öğretisi Rahman ismi ile yoğrulmuştur. Çünkü Rahman ismi Allah’ın zatı dışında kimse ile vasıflandırılmamıştır. Ahlak ilkelerine değinilen ayetleri incelediğimizde ise Allah-insan, kâinat-insan ve insan-insan arasındaki iletişimin rahmet temelli olduğunu gördük. Bunu ahlak bağlamında ele aldığımızda ise Rahman-insan ve Rahman kâinat ilişkisi olarak da ifade edebiliriz. Allah’ın kendi nefesine rahmeti yazmasından kuşların uçmasına ve

yağmurun yağmasına, eşler arasındaki muhabbetten anne ve babaya rahmet kanatlarının gerilmesine kadar hatta besmeleye dâhil Rahman ismi temelli olarak rahmetin her şeyi kuşattığını görmekteyiz.

Teknolojik gelişmelerin ileri düzeyde olduğu bir zaman dilimi içerisinde yaşamaktayız. Teknoloji bizlere kolaylıklar getirdiği gibi ahlakımızdan bazı şeyleri almaktadır. Özellikle de bireyselliğin, narsist ve bencillik ileri düzeyde kendini göstermektedir. Bu da bizleri merhametten uzaklaştırmaktadır. İnsanların birbirine merhamet etmesi için birbirlerine yakın olmaları ve dolayısıyla iletişimde olmaları gerekir. Bireysellik ise insanları uzaklaştırmaktadır. Bu da yeryüzündeki insanların birbirlerine merhamet etmesinin önüne geçmektedir. Yeryüzündekiler birbirlerine merhamet etmeyince gökyüzündekiler de bizlere merhamet etmemektedirler. Allah iletişimi egoist temelli değil, rahmet temelli oluşturmuştur. Dolayısıyla ahlakın, Rahman-insan ve kâinat ilişkisinde ortaya çıkan merhamet olgusu ile inşa edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Allah, insanlardan bazılarını “rahmanın kulları” olarak vasıflandırmıştır. Rahmanın kulları olanlar mütevazi olurlar, cahiller ile muhatap olduklarında “selam” deyip geçerler. Geceleri ibadet ederler, Allah’a şirk koşmazlar, cehennem azabından korunmak için dua ederler, harcamalarında itidallidirler, haklı olmadıkça kimseyi öldürmezler, yalan şahitlik yapmazlar, zina etmezler, uygunsuz şeylerle muhatap olmazlar, Allah’ın ayetlerine karşı sağır ve kör gibi davranmazlar ve Allah’tan hayırlı eş ve nesiller isteyerek takva sahiplerine önder olmak isterler. Furkan suresindeki bu ilkeler, ahlakın Rahman ismi ile inşa edildiğini gösteren deliller hükmündedir. Zira insanlığa son ilahi hitabın evrensel

Ahlakın İnşasına Anlam ve Değer Katan Otantik Bir Esmâ-i Hüsnâ: Er-Rahman

olan ahlak ilkeleri Rahman ismi ile vasıflandırılması, ahlakın inşasında Rahman isminin otantik bir isim olduğunu göstermektedir.

### KAYNAKÇA

- Abdulkakî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1996.
- Agrıkaya, Güven. "Kur'an-ı Kerim'de Birr (İyilik)," *Adıyaman Üniv. İslami İlimler Araştırma Dergisi*, 2, (3), 2018.
- Askerî, Ebu Hilal, *Mu'cemu Furuki'l-Lugaviyye*. (B.y: Müessesetu Neşri'l-İslamiyye, 1992.
- Beydâvî, Nasıruddin Ebu Said Muhammed. *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1998.
- Cürcanî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *et-Ta'rifat*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- Çağrıncı, Mustafa. "Ahlak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an'da Toplumsal Düzen*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Demirci, Muhsin. *Lokman Suresi ve Ahlaki Öğütler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.
- Döner, Ertuğrul – Özcan, Yusuf. "Cahiliye Dönemi Arap Şiirinde Rahmân". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/1. (Haziran -2022.
- Draz, Muhammed Abdullah. *Kur'an Ahlakı*. çev. Emrullah Yüksel ve Ünver Günay. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Ebussuud Efendi. *İrşadu'l Akli's-Selim*. Beyrut: Daru İhya-i Turasi'l-Arabi, tsz.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzibu'l-Luga*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2001.
- Faruki, İsmail Raci. *Tevhid Düşünce ve Hayata Yansımaları*. çev. Ejder Okumuş. İstanbul: Mahya Yayınları, 2017.
- Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Fecr Yayınları, 1987.
- Ferahidî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*. Bagdat: Mektebetu'l-Hilal, 1985.
- Gazzalî, Ebu Hamid Muhammed. *el-Mağşadü'l-Esnâ fî Şerhi Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ*. Kıbrıs: el-Cifan ve Cabî, 1987.
- İhya-u Ulumu'd-Din. Beyrut: Daru'l-Marife, ts.

- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Cemaluddin el-Ensârî. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993.
- İbnu'l-Kelbî. *Kitabu'l-Eşnâm*. B.y.: Dâru'l-Kütubi'l-Mısriyye, 1995.
- İsfahanî, Ragıb. *Mu'cemu Müfredati Elfazi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu ve Batı Arasında İslam*. çev. Salih Şaban. İstanbul: Nehin Yayınları, ts.
- İzzeti, Ebu'l-Fazl. *İslam'ın Yayılış Tarihine Giriş*. çev. Cahit Koytak. İstanbul: İnsan Yayınları, 1984.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Örneklerle İslam Ahlakı*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1980.
- Karaman vd., Hayrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Hüseyim Müslim b. Haccac. *Cami'u's-Sahih*. Beyrut: Daru'l-İhya-i Turasi'l-Arabi, ts.
- Maturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud. *Te'vilatü'l-Kur'an*. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Maverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî. *en-Nüket ve'l-Uyun*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Merâgî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsiru'l-Merâgî*. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebî, 1946.
- Mevdudî, Abu'l- A'la. *Tefhimu'l-Kur'an*. çev. Heyet. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Nurbaki, Haluk. "Rahman Sırrı ve Kâinatın Sevgi Yasaları", *Diyanet İlmî Dergi*, 19,(2), 1983.
- Öner, Ertugrul. "Bazı Din-İnanç ve Kültürlerde Raḥman Kavramının Tarihi Serencamı", *ÇÜİFD*. 22/1. 2022.
- Razî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebîr)*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1999.
- Sabunî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefsir*. Kahire: Daru's-Sabunî, 1997.
- Sakarya, Sami. *Kur'an'ı Kerim'de Zikredilen Rahmet Tecellileri*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Seyyid Kutub. *Fi Zilali'l-Kur'an*. Beyrut: Daru's-Şuruk, 1992.
- Soysaldı, H. Mehmet. "Kur'an Semantiği Açısından Takva", *Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 1996.

Ahlakın İnşasına Anlam ve Değer Katan Otantik Bir Esmâ-i Hüsnâ: Er-Rahman

- Şeriati, Ali. *Hız İbrahim'le Buluşmak*. çev. Mustafa S. Altunkaya. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Câmi'u'l-Beyan 'an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*. Kahire: Müessesetu'r-Risale, 2000.
- Topaloğlu, Bekir. "Rahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 34/415-417, 2007.
- Ya'kub b. Ca'fer, Ahmed b. Ebi. *Tarihü'l-Ya'kubi*. Necef: Matba'atu'l-Gura, 1937.
- Yılmaz, Hasan. *Anlam ve Yorum Bağlamında Kur'an'ın Anlaşılması*. Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Kur'an'ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Zebidî, Muhammed Murtaza. *Tacu'l-'Arûs*. Kuveyt: et-Turasu'l-'Arabi, 1965.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Carullah. *el-Keşşaf*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabî, 1987.
- Zevzenî. Ebu Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *Şerhu'l-Mu'allakat*. Beyrut: Mektebetü Daru'l-Beyan, ts.